

als voorheen de buitenlandsche politiek bepaald door het streven van de heerenklasse naar verovering van nieuw land en werkvolk — een streven naar uitbreiding, dat nog steeds tegelijkertijd zelfhandhaving beteekent. De ontplooiide feudale staat, hoewel in veel hooger en graad gedifferentieerd en geïntegreerd, is derhalve toch niets anders dan de tot rijpheid gekomen primitieve staat.

V — DE ONTPLOOIING VAN DEN CONSTITUTIONEELEN STAAT

a — De krachten die tot verdere ontwikkeling drijven

Wanneer wij afzien van uiterlijke krachten, die mechanisch een einde kunnen maken aan het bestaan van den feudalen staat, en ons bepalen bij deszelfs organische ontwikkeling, een ontwikkeling dus 't zij voorwaarts of achterwaarts, maar in elk geval te weeg gebracht enkel door innerlijk werkende krachten, dan vinden wij als zoodanig vooral de zelfstandige schepping door het economisch middel van de stad in haar ontstaan en groei, met de daar opkomende geldhuishouding. Deze laatste verdringt langzamerhand de natuurlijke huishouding en verplaatst aldus de spil, waar het gansche staatsleven om draait, naar een geheel nieuw punt: in de plaats van het grondeigendom stelt zich het roerend kapitaal.

Dergelijke krachten kunnen ook van buiten af worden uitgeoefend, door vreemde staten, die ten gevolge van een verder voortgeschreden economische ontwikkeling straffer gecentraliseerd en op militair gebied beter georganiseerd zijn en daardoor een grootere stootkracht hebben. Wij hebben zulke gevallen al even aangeroerd: de zelfstandige ontwikkeling van de feudale staten in de gebieden rondom de Middellandsche zee werd afgesneden doordat zij stootten op de in economisch opzicht veel rijker ontwikkelde, straf gecentraliseerde zee-staten Carthago en Rome, vooral de laatste. Ook de verovering van het Perzische rijk door Alexander den Grooten is hiervan een voorbeeld, daar Macedonië toen

ter tijd reeds al wat in de Helleensche zeestaten op economisch gebied bereikt was, zich eigen gemaakt had. Het beste voorbeeld van deze invloeden van buitenaf is echter weer van zeer recenten datum, n.l. Japan, welks ontwikkeling door den gewelddadigen en vredelievenden invloed, uitgaande van het West-Europeesche cultuurgebied, bijna tot in het ongelooflijke werd versneld: in nauwelijks één menschenleeftijd heeft het den weg afgelegd van den ontplooiden feudalen staat tot den volledig ontwikkelde modernen constitutioneelen staat. Maar dit alles schijnt mij slechts een verkorting te beteekenen van een overigens natuurlijk proces, en niet meer dan dat. Zoover onze blik reikt — want nu worden de bewijzen, aan de geschiedenis te ontleenen, uitermate zeldzaam, terwijl de ethnographie er ons in 't geheel geene meer levert —, moeten ook zonder sterke vreemde invloeden de bovengenoemde innerlijke krachten den ontplooiden feudalen staat steeds streng wetmatig langs denzelfden weg tot hetzelfde uiteinde leiden.

Het een en ander volgt met logische noodwendigheid uit het karakter van den feudalen staat, welks grondslag wordt gevormd door de natuurlijke huishouding. Deze toch moet in hetzelfde tempo als het grootgrondeigendom uitwast tot landsheerlijk vorstendom, in verval geraken. Zoolang het grootgrondbezit nog betrekkelijk klein is, laat het primitieve iemker-principe, den boer juist genoeg voor zijn levensonderhoud over te laten, zich nog in praktijk brengen; anders wordt het echter, wanneer het zich tot een geweldig groot gebied uitbreidt, en er, zooals dat regel is, ten gevolge van veeten waarin de heer overwonnen heeft, door commendatie van kleine grondbezitters, erfenissen en huwelijkspolitiek, rondom den eigenlijken kern een wijd en zijd verstrooid bezit komt

te liggen. Indien de heer dan niet geneigd is, een leger van opzichters in dienst te nemen, hetgeen niet alleen duur maar bovendien uit een politiek oogpunt gevaarlijk is, daar deze op hun beurt heeren zouden kunnen worden, moet hij de lasten van den boer (die half het karakter van rente, half van belasting dragen) op de een of andere wijze tot een vast bedrag terugbrengen.

Naast deze behoefte aan een administratieve hervorming, die meer op economisch terrein ligt, komt nu een politieke behoefte, die wij reeds boven bespraken, n.l. die om de onderliggende klasse op te heffen, de solidariteit tusschen vorst en volk. Deze doet zich hoe langer zoo meer gelden, hoe meer de landheer ophoudt, privaatrechtelijk economisch persoon te zijn, en hoe meer hij als vorst uitsluitend publiekrechtelijk persoon wordt. Wij zagen, dat reeds in de overgangsperiode tusschen grootgrondbezit en vorstelijke heerschappij de magnaten er ieder voor zich het grootste belang bij hadden, „zacht” te regeeren, niet alleen om bij de eigen onderdanen een sterk nationaal besef te ontwikkelen, maar tevens om den vrijen, die nog staande gebleven waren, den overgang tot den hoorigen staat te vergemakkelijken en het kostbare menschenmateriaal zooveel mogelijk aan naburige mededingers te onttrekken. Voor den tot volledige zelfstandigheid gekomen vorst is het natuurlijk om dezelfde reden hoogst aanbevelenswaardig, op den eenmaal ingeslagen weg voort te gaan. Vooral echter zal hij, als hij zelf weer land en volk aan zijn beambten en officieren in leen geeft, er het grootste belang bij hebben, zijn onderdanen niet met huid en haar aan hen over te leveren. Daarom beperkt de vorst de door deze ridders te heffen rente tot bepaalde prestaties in natura en vroondienst, terwijl hij zich zelf andere voorbehoudt, die het lands-

belang eischt, voornamelijk de heerediensten bij wegen en bruggenbouw enz.

Om al deze redenen is het noodzakelijk dat het bestaan van den boer in den ontplooiden feudalen staat op de een of andere wijze door een vaststelling zijner lasten op nieuwe leest geschoeid wordt. Dit beteekent, dat hij van nu af aan over al wat overschiet vrij te beschikken heeft. En daarmee heeft zich in de verhouding tusschen grondeigenaar en bebouwer een volkomen ommekeer voltrokken: terwijl tot nu toe de geheele opbrengst, na aftrek van het noodzakelijk levensonderhoud van den bebouwer, rechtens behoorde aan den heer, behoort nu de geheele opbrengst rechtens aan den bebouwer, na aftrek van een vaste rente voor den eigenaar: de heerlijke rechten zijn geworden tot eigendomsrecht, de hoorigen tot pachters. Dit — de emancipatie van den boerenstand — is de tweede groote stap dien de menschheid doet op den weg naar haar bestemming. De eerste was de overgang van het beren- tot het iemkerstadium, en beteekende de uitvinding der slavernij; deze heft haar weer op. De arbeidende mensch, tot nu toe steeds slechts onderworpen aan het recht, kan nu voor het eerst zelf rechten uitoefenen. De rechtlooze arbeidsautomat, bezit van een heer, die hem slechts ternauwernood lijfsbehoud en levensbestaan waarborgde, is nu belastingplichtig onderdan van een vorst geworden.

Nu spant het economische middel, voor de eerste maal zeker van zijn zaak, heel anders zijn krachten in dan vroeger. De boer werkt nu met veel meer vlijt en nauwgezetheid; hij kan besparingen maken, en daardoor wordt de „stad”, in den strikt-economischen zin des woords,

in het leven geroepen: het nijverheidscentrum. Besparingen van den boer toch beteekenen vraag naar goederen, die het boerenbedrijf zelf niet voortbrengt. Verdeeling van arbeid tusschen oerproductie en nijverheid wordt nu mogelijk en noodzakelijk; de eerste zetelt voornamelijk in het dorp, terwijl de stad als zetel van de laatstgenoemde ontstaat. Eén van de belangrijkste beginselen van de staathuishoudkunde in de praktijk luidt dus steeds: „Wie boeren maakt, maakt steden”.

Men moge dit niet misverstaan: niet de stad ontstaat zoo, maar de industrie stad. De reële historische stad bestaat reeds lang, en zij ontbreekt in geen enkelen ontplooiden feudalen staat. Zij ontstaat of uit het zuivere politieke middel, als burcht, of uit de samenwerking van het politieke en het economische middel, als jaarmarktstad, of uit religieuze behoeften, als tempelplaats¹³⁴. Waar in den omtrek zulk een stad in de historische beteekenis van dit woord bestaat, sluit zich de nieuw opkomende nijverheidsstad bij haar aan; anders ontstaat deze zelfstandig uit de van nu af aan in werking tredende verdeeling van arbeid, waarbij dan op dezen grondslag in den regel ook een ontwikkeling tot burcht en middelpunt van eeredienst plaats vindt. Maar dergelijke toevallige historische bijzonderheden vertroebelen het wezen der zaak: in streng economischen zin heeft het woord „stad” de beteekenis van centrum van het economische middel en van het gelijkwaardig ruilverkeer tusschen oerproductie en nijverheid. Het spraakgebruik stemt hiermee overeen: een bloote vesting, hoe groot ook, of een opeenhooping van tempels, kloosters en bedevaartplaatsen, zooals op den berg Athos — gesteld dat deze bestaanbaar waren zonder markt —, zou men, naar de uiterlijke kenmerken oordeelende,

toch steeds hoogstens „stad-vormig” of „stad-achtig” noemen.

Het ontstaan van de stad in dezen economischen zin brengt nu een geweldige geestelijke omwenteling te weeg, al is er aan het uiterlijk van de historische stad daardoor misschien ook nog zoo weinig veranderd. De n i j v e r h e i d s s t a d t o c h i s h e t v o l k o m e n t e g e n d e e l e n d a a r o m o o k d e n a t u u r l i j k e t e g e n s t a n d e r v a n d e n s t a a t: zooals deze laatste de vorm is, die het tot volle ontplooiing gekomen politieke middel aanneemt, zoo treedt in de stad het vol ontplooiende economische middel aan den dag! De groote strijd, waarvan de wereldgeschiedenis vol is, ja, waarin deze haren zin vindt, wordt voortaan gevoerd tusschen stad en staat.

Dezen strijd tegen het feudale stelsel voert de stad met politieke zoowel als met economische wapens: met de eerste ontrukkt, met de laatste ontlokt zij de macht aan de feudale heerenklasse.

Op politiek gebied voltrekt zich dit proces, doordat de stad als zelfstandig machtscentrum gaat ingrijpen in den strijd der krachten, die in den ontplooiden feudalen staat werken, te weten den strijd tusschen kroon en lokale vorsten of dien tusschen deze beide machten te samen eener- en de onderdanen anderzijds. In deze worstelingen zijn de steden als vestingen, bewoond door een strijdvaardige bevolking, als opslagplaatsen van krijgsbenodigdheden (wapens, geschut, munitie) en later als financieele centra gewichtige steunpunten en bondgenooten; zij kunnen dan ook bij een verstandige politiek belangrijke rechten verwerven.

In den regel staan in deze twisten de steden aan den kant van de centrale macht, en tegen-

over de feudale heeren, en wel om drieërlei reden: om sociale redenen, n.l. omdat de landedelman den patriciër uit de stad niet als zijn gelijke in maatschappelijken rang wenscht te erkennen, hetgeen de rijke burger toch eischt; om politieke redenen, n.l. omdat de kroondrager, krachtens de solidariteit tusschen vorst en volk, veel meer het gemeenschappelijk belang in het oog houdt dan de enkel zijn particuliere belangen nastrevende grootgrondbezitter; en ten slotte om economische redenen, n.l. omdat de nijverheidsstad alleen in vrede en veiligheid kan gedijen. Wat dit laatste betreft, vuistrecht, veeten en ruitergevechten strooken niet met het economische middel; de steden staan dus meestal in bondgenootschap met den beschermer van vrede en recht, eerst den keizer, daarna den soevereinen landsheer; en als de gewapende burgerij van de een of andere stad een roofnest omverhaalt en uitbrandt, openbaart zich in dit enkele feit iets van de fundamenteele tegenstelling tusschen het politieke en het economische middel, die de heele geschiedenis beheerscht.

Om deze politieke rol met succes te kunnen spelen, moet de stad zoo veel mogelijk burgers tot zich trekken. Tot dit streven leiden trouwens ook reeds zuiver economische overwegingen, daar met het zielental der burgers ook de verdeling van arbeid en de rijkdom aangroeien. Daarom bevordert de stad de vestiging binnen hare muren uit alle macht, en ook hier weder blijkt de tegenstrijdigheid van haar belangen met die van den landedelman; immers de nieuwe burgers, die zij tot zich trekt, onttrekt zij aan de feudale landgoederen, welke zij zodoende in dezelfde mate financieel en militair verzwakt als zij zich zelf versterkt. Onder de bieders bij de verkooping, waar zich de hoorige boer aan den meestbiedende verkoopt — n.l. dengeen, die hem de meeste rechten biedt —

treedt dus nu de stad op als een machtig concurrent. Deze biedt hem de volle vrijheid en soms ook nog andere voordeelen: tijdelijke belastingvrijheid, grond en bouw materiaal. Het beginsel „stadslucht maakt vrij” zegeviert na veel strijd, en de centrale heerscher, aange-
wezen als hij is op het verbond met de opkomende volks-
groepen, en blij in staat te zijn de steden te sterken en
de weerbarstige edelen te verzwakken, hecht doorgaans
gaarne zijn zegel aan het nieuw geschapen recht.

Dit is de derde groote stap vooruit in
de wereldgeschiedenis: de waardig-
heid van den vrijen arbeid is ontdekt
— of liever: hervonden; zij was immers verloren ge-
raakt sinds die tijden uit het ver verleden, waarin de vrije
jager en de nog niet onderworpen hakbouwer de volle
opbrengst van hun arbeid genoten hadden. Wel wordt
nog de onvrije boer als een paria beschouwd en nog
steeds heeft hij weinig rechten en weinig macht om deze
te doen gelden; maar de burger in de ommuurde weer-
bare stad houdt het hoofd fier opgericht als een rechtelijk
vrij mensch in ieder opzicht. Er zijn nog wel verschil-
lende graden van rechtsbedeeling binnen den stadsmuur;
de oud-ingezetenen, de menschen van adellijken bloede,
de afstammelingen uit vrije geslachten, de rijke grond-
bezitters ten slotte weigeren den nieuw gevestigde, den
onvrij-geborene, den armen handwerksman of venter de
deelname aan de regeering. Maar zooals wij boven gezien
hebben bij de beschrijving van de zeesteden, in de stads-
lucht kunnen zulke rangen en trappen wat politieke rech-
ten aangaat, zich niet handhaven: de intelligente, door
geen religieuze taboe's in bedwang gehouden, in haar
gilden stevig geörganiseerde en als compacte massa tot
aanvallen in staat zijnde meerderheid dwingt haast overal

de gelijkheid van rechten af. Alleen duurt de strijd hier
in den ontplooiden feudalen staat gewoonlijk langer, daar
hier de partijen hun zaken niet onder elkaar hebben uit
te maken: de groote landheeren uit de omgeving en de
vorsten grijpen remmend in het spel der krachten in. In
de antieke zeestaten, waar buiten de stad geen feudale
heeren noch een machtig vorst als centrale macht be-
stonden, was van dien tertius gaudens geen sprake.

Dit zijn dus de politieke wapenen van de stad in den
strijd tegen den feudalen staat: bondgenootschap met de
kroon, direct offensief, en wegglokken van de kleine boeren
naar de vrije stadslucht. Niet minder krachtig intusschen
is de uitwerking van haar economische wapen,
n.l. de van het bestaan der stad onafscheidelijke geld-
huis houding, die aan de natuurlijke huishouding
en daarmee aan den feudalen staat onherroepelijk een
einde maakt.

Het sociologische proces, door de geldhuishouding te-
weegebracht, is zóó in onderdeelen bekend, dat wij met
een korte samenvatting mogen volstaan.

Versterking van de macht van de kroon
tot de absolute macht toe, en verzwak-
king van de gewestelijke heerschers
tot volkomen machteloosheid, dat is
evenals in de zeestaten ook hier het gevolg van de door-
dringende geldhuishouding.

Elk verzet tegen deze opkomende vorstelijke macht van
de zijde van den landadel ware doelloos. De omwenteling
van natuurlijke- tot geldhuishouding roept n.l. een der
eerste kapitalistische grootbedrijven in
het leven, het krijsbedrijf: de condottieri met hun
huurligers verschijnen op het tooneel. Met geld
toch kan men boerenjongens voortreffelijk bewapenen en

tot beroepssoldaten drillen, tegen wier vastaneengesloten massa het losse verband van het ridderleger niet is opgewassen. Welnu, hieraan had de vorst in deze periode, dank zij de hulp der steden, geen gebrek: behalve dat hij kan rekenen op de strijdbare bataillons van de stedelijke gilden, staan de steden hem, zoodra het hem in zijn strijd tegen den adel ontbreekt aan geld, financieel bij. Het vuurwapen, ook een product, dat slechts ontstaan kon in de welvarende nijverheidsstad met haar verdeling van arbeid, doet in West-Europa de rest.

Om deze redenen van militairen en technischen aard moet de heer in zijn gebied een ommekeer in het landbouwbedrijf tot stand brengen; want om sterk te zijn op politiek gebied heeft ook hij thans allereerst geld nodig. Dit toch is het eenige middel geworden om wapens en soldaten te krijgen; de eerste koopt, beroepslegers huurt men. Deze ommekeer op het gebied van den landbouw bestaat hierin dat hij, voornamelijk als privaatspersoon fungeerende in het productieproces, in plaats van naar een maximum aantal zielen op zijn land — als vroeger, ter wille van de macht — thans gaat streven naar de opvoering van zijn inkomen in geld tot het maximale. Dit doet men in de eerste plaats door de pacht tot het uiterste te verhoogen, hetgeen b.v. tot boerenbewegingen als de Deutsche boerenoorlog, de actie der Engelsche Lollharden en de Fransche Jacquerie aanleiding gegeven heeft. Daarnaast echter beperkt men het aantal boeren op zijn gebied zoo veel mogelijk, in dier voege, dat door de tot het uiterste opgevoerde inspanning der overblijvenden nog juist het maximum aan opbrengst van het land bereikt wordt en de kosten van het levensonderhoud der verdrevenen worden uitgespaard: zoo ontstaat nogmaals een vroeg kapitalistisch grootbedrijf, het

groot landgoed. Zulke privaatspersonen als boven bedoeld, n.l. alle nog niet tot een vorstelijke positie opgeklommen grondeigenaars, vooral de edelen van den tweeden rang, de ridders, brengen de ontzaglijk verhoogde netto opbrengst van hun grond, volkomen rationeel, aan de markt, en verkoopen haar tegen geld, waarvoor zij dan of de verleidelijke weeldeproducten koopen die op de stedelijke markt thans verkrijgbaar zijn of eventueel noodige strijdkrachten huren. In elk geval wordt het gevolg, d.i. de in den wapenhandel bedreven garde, afgedankt, en daarmee is de ridder geworden tot bezitter van een landgoed.

Deze radicale omwenteling pleegt men sinds Adam Smith zoo voor te stellen, alsof de domme jonker, de macht versjacherend voor dwaze weelde, zijn eerstgeboorterecht zou hebben verkocht voor een schotel linzen. Niets is minder waar: de enkeling moge dikwijls dwalen in het kiezen der juiste middelen om zijn belangen te behartigen, een klasse dwaalt op den duur nooit. De waarheid toch is dat door de opgekomen geldhuishouding de oude feudale heeren als zelfstandige politieke machten verdwijnen: het geld is geworden tot den nervus rerum, de zenuw op politiek gebied. Er kan soms eens een jonker als condottiere opklimmen tot vorst, zooals dit meermalen geschiedde in Italië en zooals het Albrecht Wallenstein gelukte. Maar dit zijn individueele gevallen, die aan het definitieve resultaat niets veranderen: de heeren behouden nog slechts zoo lang een rest van hun vroegeren invloed, als zij voor den vorst uit financieel oogpunt belang hebben.

Intusschen is er nogmaals naast den ouden adel een nieuwe ontstaan, de beambtenadel, die grootendeels uit den opkomenden derden stand gerecruteerd is maar zich ten slotte met den ouden adel vereenigt. Door

het ontstaan van deze beambtenklasse, vooral juristen — de noblesse de robe — en officieren, is de reeds zoo zeer vermeerderde macht van de kroon nog aanzienlijk vergroot. Wij hebben uitvoerig den cirkelgang beschreven van een telkens herhaald zich samepakken en uiteenvallen, dien de feudale staat zonder er aan te kunnen ontsnappen moet doorloopen, zoolang hij gedwongen is, zijn beambten te bezoldigen met land en volk en hen dientengevolge tot zelfstandige machtsfactoren te doen opgroeien. De geldhuishouding verbreekt dezen toovercirkel door de schepping van een ambtenaarsklasse als werktuig van de kroon. Van nu af oefent deze haar functies uit door middel van in geld bezoldigde ambtenaren, die als zoodanig duurzaam van haar afhankelijk zijn. „Dank zij het nieuwe liquide betaalmiddel kon nu een nieuwe afhankelijke stand van militairen en ambtenaars geschapen worden. De termijnsgewijze uitbetaling van hun bezoldiging ontnam dezen de gelegenheid, zich van den gemeenschappelijken meester onafhankelijk te maken of zelfs zich tegen hem te verzetten”¹³⁵. Voortaan wordt het mogelijk voor een straf gecentraliseerde regeering, zich duurzaam te handhaven, en er ontstaan rijken, zoolang er sinds de staten der oudheid met hun ontwikkelde geldhuishouding niet meer bestaan hadden, uitgestrekte en dichtbevolkte rijken, die zelfs niet uiteenvallen, als het absolutisme aan zijn einde gekomen is.

Deze totstandkoming van een vastbezoldigde ambtenaarsklasse gaat, voorzover wij kunnen nagaan, overal samen met de totstandkoming van de geldhuishouding, op één uitzondering na: Egypte. Het is bekend, dat hier gemunt geld eerst zeer laat, n.l. in den Griekschen tijd, in omloop

gekomen is. Tot dien tijd toe brengt de boer zijn pacht in natura op¹³⁶. Toch treffen wij reeds vroeg, en in volle ontwikkeling na de verdrijving der Hyksos, den gecentraliseerden beambtenstaat aan: „De militaire macht wordt ondersteund door buitenlandsche huurtroepen, het bestuur wordt uitgeoefend door een gecentraliseerd beambten-corps onder de opperste leiding des konings, de leen-aristocratie is verdwenen”¹³⁷.

Intusschen bevestigt juist deze uitzondering den regel. Egypte staat, wat het geografisch karakter van het land betreft, geheel op zich zelf. Als een smalle strook ingeklemd tusschen woestijn en gebergte, wordt het in zijn heele lengte doorsneden door een natuurlijken waterweg, die aan het massatransport van handelswaren veel minder weerstand biedt dan een landweg, zelfs al is die nog zoo voortreffelijk: den Nijl. Deze weg maakte het den Pharao mogelijk, de belasting in natura uit alle gouwen in zijn koninklijke magazijnen, de „huizen des konings”¹³⁸, waarvan men nog in de Jozefssage de sporen vindt, te verzamelen, en van daaruit zijn garnizoenen en beambten in natura te bezoldigen. De vorderingen op de magazijnen circuleerden als een soort papiergeld. Door middel van dit stelsel kon Egypte, toen het eenmaal tot één groot rijk vereenigd was, een gecentraliseerde staat blijven, totdat vreemde machten aan zijn bestaan als staat een eind maakten. „Het feit, dat tijdens een natuurlijke huishouding de vorst rechtstreeks en uitsluitend over de gebruiksgoederen beschikt, en van het totale staatsinkomen slechts zooveel en zoodanige goederen aan zijn beambten uitkeert als hij gewenscht en in het belang van den staat acht, en dat hij de verdeling der weeldeartikelen ook bijna uitsluitend in eigen

hand heeft, is de oorzaak van zijn geweldige macht" 139. Op deze eene uitzondering na, waar een groote rivier de goederencirculatie mogelijk maakt, is dus wel steeds de ondergang van den feudalen staat bewerkt door de geldhuishouding, en wel speciaal door de hierdoor geschapen mogelijkheid, een bezoldigd en dus afhankelijk ambtenaarscorps in het leven te roepen.

b — Overgangsvormen: Stendenstaat en Absolute monarchie

De vorst dankt zijn overwinning op de feudale heeren als mededingers naar de macht aan de hulp van den opkomenden derden stand. Deze treedt nu als deelhebber aan de staatsmacht naast de andere bestaande standen: adel en geestelijkheid, van welke beide laatste de tweede haar macht evenzeer als de eerste aan haar grondbezit ontleende. De soevereine macht in den staat is nu feitelijk verdeeld tusschen den vorst eenerzijds en deze *s t a n d e n , s t e n d e n o f s t a t e n* (ordines) anderzijds: zij zijn in dit opzicht de erfgenamen van de aloude volks- en legervergadering. Hun voornaamste recht tegenover den vorst was dat van de bewilliging of weigering van beden. Tusschen de verschillende stenden onderling, die streng genomen slechts hun eigen belangen voorstaan en zeker geen volksvertegenwoordiging vormen in den modernen zin, bestaan echter groote belangentegenstellingen. Daardoor komt het, dat de *s t e n d e n s t a a t* slechts een betrekkelijk kort tusschenstadium vormt tusschen den ontplooiden feudalen staat en het vorstelijk absolutisme.

De hooghartige vazallen van vroeger, die den schijnkoning deden sidderen, veranderen zich namelijk al spoedig, na het korte intermezzo van den stendenstaat,

waarin zij mederegeeren, in plooibare vleiers die den roi soleil als hovelingen omgeven. Was in de tijden der natuurlijke huishouding de toestand steeds zoo, dat de kroon met de kleine vrijen verbonden was tegen den adel, nu sluiten de edellieden een verbond met de kroon tegen de vertegenwoordigers van het economische middel, om aldus gezamenlijk door middel van de in de handen van den vorst gelegde militaire macht hun tot het uiterste gedreven pachters te verhinderen, het juk af te werpen. Hier mee is de *a b s o l u t e m o n a r c h i e* geboren. Bij dit vredesverdrag leveren deze twee machten elkander als het ware wederzijds den boer uit; zij verdeelen hem om zoo te zeggen in twee denkbeeldige helften: de kroon staat aan den adel het grootste deel van het boerenland en van de arbeidskracht der niet verdreven boeren af, terwijl de adel den vorst het recht verleent, recruten te lichten uit en belasting te heffen van de boerenbevolking en de diep gehate steden. De boer, die in de vrijheid reeds tot rijkdom gekomen was, zinkt nu in armoede en tot een maatschappelijk verachte positie terug.

De steden worden door de beide thans verbonden feudale machten onder de knie gebracht, althans waar zij niet zelf, zooals in Boven-Italië, de vorstelijke macht in een soort feudaal rijk veroverd hebben, in welk geval zij echter toch nog meestal onder de heerschappij der *condottieri* komen. Bovendien neemt de macht der steden af, naarmate met de koopkracht der boeren ook de stedelijke welvaart vermindert; vooral de kleine landsteden worden doode plaatsen: zij verarmen en vallen weerloos ten prooi aan de absolute macht van den vorst. De groote steden, in de eerste plaats de hoofdsteden en residenties worden of blijven, als „koopsteden" waar het hof en de

adel hun inkomsten uit pacht en belasting verteren, wel is waar rijk en krijgen op deze wijze deel aan den buit; maar voorloopig ontleenen zij daaraan geen politieke macht daar haar bevolking al te zeer in twee sociale klassen uiteenvalt. Want de bevolkingsaanwinst, die zij te boeken hebben, bestaat uit proletariërs: ontslagen soldaten van de adellijke garden, verdreven boeren, en verarmde ambachtslieden uit de kleine steden; en deze vestigen zich thans in zulke massa's binnen hare muren, dat er een te veel ontstaat, het „reserveleger” van „vrije” arbeiders — zooals Marx ze noemt — op de stedelijke arbeidsmarkt, dat door een constant te groot aanbod de arbeidsloonen drukt. Voor deze massa's toch kan het platteland bij de beperkte koopkracht der boeren geen emplooi in den vorm van stedelijke nijverheid leveren. Pas langzaam en steeds onvoldoende worden deze nieuwe groepen door de steden geabsorbeerd. En nu treedt in deze omstandigheden de wet der „agglomeratie” in werking en verdeelt de stadsbevolking door het verscherpen van de vermogens- en klassenverschillen in partijen die elkaar heftig bestrijden. Door hiervan partij te trekken, kan de vorst bijna steeds de macht in handen krijgen en houden. Slechts enkele echte stadstaten of „zeestaten” kunnen zich op den duur aan deze omklemming door den vorst onttrekken.

Wat thans nog volgt, is zoo bekend, dat wij met enkele woorden kunnen volstaan. De derde stand, de stedelijke burgerij wordt voortdurend rijker en meer ontwikkeld. Het een zoowel als het ander beteekent vermeerdering van macht: uit de geldhuishouding groeit het kapitalisme. Ten slotte verbreekt deze groep het omhulsel dat haar te eng wordt, de bourgeoisie als klasse van kapitalisten eischt gelijkstelling met de geprivilegieerde klassen en weet

deze ten slotte af te dwingen door, juist als in de antieke oudheid, het lagere volk te revolutioneeren en in stormloop tegen het ancien régime te doen optrekken, natuurlijk onder de leuze van het „natuurrecht”. Nauwelijks is de overwinning behaald, of de klasse van den mobielen rijkdom, de bourgeoisie, keert, juist als in de oudheid, de wapens achterwaarts en bestrijdt, na met den ouden tegenstander vrede gesloten te hebben, de lagere volksklasse in naam van het legitimisme of anders een minderwaardig mengsel van legitimistische en schijnbaar liberale beginselen. Zoo schept zij zich het tehuis dat haar past: den modernen constitutioneelen staat.

Met deze overwinning van de bourgeoisie heeft zich nu de as waarom het leven van den staat draait, volkomen verplaatst: in plaats van om het grondbezit draait het nu, evenals in de antieke zeestaten, om het kapitaalbezit (want ook het grondbezit is sinds langen tijd tot „kapitaal” geworden). Hier doet zich nu de vraag voor, waarom de ontwikkeling hier niet, zooals bij de zeestaten, uitloopt op de kapitalistische slavenhuishouding. Dit heeft voornamelijk twee oorzaken, een uitwendige en een inwendige. De uitwendige is dit, dat een slavenjacht met eenige kans op succes zoo goed als nergens meer mogelijk is, waar immers bijna alle bereikbare landen ook als sterke staten georganiseerd zijn. Waar de jacht op slaven wel mogelijk is, zooals b.v. in de door West-Europeanen gestichte Amerikaansche koloniën, komt het daartoe ook inderdaad onmiddellijk. De inwendige oorzaak is, dat de boer in den volontplooiden feudalen staat, in tegenstelling met den zeestaat, niet aan één, maar minstens aan twee heeren te betalen heeft: grondbezitter (ridder) en vorst. Deze beide machten beletten elkander,

den boer al te veel uit te mergelen. Zoo hebben sterke vorsten, als die van Brandenburg-Pruisen, veel voor de boeren gedaan. Dit is de voornaamste reden, waarom overal, waar bij den aanvang der geldhuishouding de feudale staat ten volle ontwikkeld was, de boer persoonlijk vrij, en, hoe ook uitgebuit, toch steeds tot een beroep op het recht in staat gebleven is. De juistheid van deze verklaring blijkt wel, als men den loop van zaken beschouwt in die staten, waar de geldhuishouding optrad vóórdat het feudale stelsel zich ten volle ontwikkeld had, zooals vooral Polen. De boer was hier slechts aan één heer, den landeigenaar, cijnsplichtig. Hier nu ontstaan dan ook de reeds genoemde adelsrepublieken, die zoover naderen tot een kapitalistische slavenhuishouding als de pressie, uitgaande van de verder gevorderde buurstaten, veroorlooft ¹⁴².

c — De moderne constitutioneele staat

Onder dezen naam vatten wij alle staten samen, die de volle gelijkheid hunner burgers in rechte erkend, en dus de rechtelijke ongelijkheid, d. i. het *s t a n d s v e r s c h i l* althans in hoofdzaak afgeschafft hebben; of met andere woorden, wij verstaan er onder den na-revolutionairen staat, onverschillig of deze den vorm aangenomen heeft van een constitutioneele of een parlementaire monarchie of ook van een republiek. De geschreven constitutie zegt echter in vele gevallen niets over het werkelijke wezen van een staat; naast de geschreven staatsregeling is er een ongeschrevene, d.w.z. een rechtsorde die voortvloeit als resultante uit de *w e r k e l i j k b e s t a a n d e m a c h t s v e r h o u d i n g e n* als bepalende krachten.

De vraag, welke deze feitelijke machtsverhoudingen zijn,

waaruit zonder uitzondering de ongeschreven en veelal ook de geschreven rechtsorde in de thans beschouwde staten voortkomt, wordt reeds beantwoord door de historische uiteenzetting, waarede wij het vorige hoofdstuk besloten. Overal is het de nieuw opgekomen klasse der „kapitalisten” geweest, die den ouden staat van het met de feudale machten verbonden koningschap omverwierp. Voor ons is het daarom hetzelfde, of men spreekt van modernen constitutioneele staat of van kapitalistischen staat: deze staat is toch, zooals Sombart eens zeide, niets dan „het omhulsel van het kapitalisme”.

Dit zullen wij trachten aan te toonen, door de krachtsverhoudingen in den modernen staat in hun evenwichtstoestand te beschouwen — dit is de *s t a t i c a* van den staat, die dezen leert begrijpen als *k l a s s e n s t a a t* —, en door daarnaast de wijzigingen in den bestaanden toestand te bestudeeren die uit den invloed der bewegende krachten voortvloeien — de *c i n e t i c a*, of leer van den *k l a s s e n s t r i j d*. De moderne staat zou gaarne doorgaan voor „gemeenschap” in den zin waarin dit woord gebruikt wordt als tegenstelling van „maatschappij”. Dit heeft Nietzsche in zijn Zarathustra met prachtige woorden verontwaardigd aan de kaak gesteld. Leugen noemt hij de bewering, dat staat en volk één zijn. En inderdaad, principieel is ook de moderne staat nog hetzelfde, wat de primitieve roof- en de ontplooiden feudale staat met al de overgangsvormen van dezen laatste geweest zijn. Er is maar één nieuw bestanddeel bijgekomen, dat althans tot taak heeft, te midden van den belangenstrijd tusschen de klassen het algemeen staatsbelang te behartigen, n.l. de ambtenaren. De vraag, in hoeverre deze inderdaad aan de gestelde eischen op dit punt voldoen, zullen wij hieronder trachten te beantwoorden. Voorloopig bepalen wij ons

bij onze beschouwing van den staat tot die karaktertrekken, die nog uit zijn jeugdperiode stammen.

Nog steeds is de staat naar den vorm macht, naar den inhoud uitbuiting van het economische middel, welke laatste ook nog steeds evenals vroeger wordt beperkt door een rechtsorde, die eenerzijds de van ouds bestaande „verdeeling” van het nationale inkomen ongewijzigd handhaaft, aan den anderen kant het productievermogen van de lagere klasse op peil tracht te houden. Nog steeds volgt de binnenlandsche politiek van den staat de baan, voorgeschreven door de samengestelde werking van de centrifugale kracht van den klassenstrijd en de centripetale van het algemeene of staatsbelang; en nog steeds wordt zijn buitenlandsche politiek bepaald door het belang van de heerenklasse, die echter thans naast het „landed” ook het „moneyed interest” omvat.

In beginsel kan men thans evenals vroeger niet meer dan twee maatschappelijke klassen onderscheiden, n.l. één heerschende, waaraan van de totale opbrengst van den volksarbeid (het economische middel) méér ten deel valt dan zij geproduceerd heeft, en één overheerschte, waaraan minder ten deel valt dan zij heeft voortgebracht. Beide klassen vallen al naar den graad der economische ontwikkeling, uiteen in meer of minder lagen of onderklassen, die zich overeenkomstig het voor hen geldende gunstiger of ongunstiger verhoudingscijfer bij de verdeeling regelmatig onder en boven elkaar rangschikken. De grens tusschen deze beide hoofdklassen is trouwens evenmin scherp te trekken: tusschen boven- en onderklasse in schuift zich een overgangsklasse, die ook nog uit verschillende lagen kan bestaan. Zij die hiertoe behooren moeten aan de hoogere klasse lasten opbrengen, maar trekken zelf voordeel van de lagere.

Om een voorbeeld te geven: in het huidige Duitschland bestaat de heerschende klasse uit minstens drie lagen, n.l. de groote landmagnaten van feudale afstamming, die tevens eigenaars van industriele ondernemingen en mijnen zijn, ten tweede de groote industrieelen en bankbezitters van plebejische afkomst, die dikwijls tevens reeds grootgrondbezitter zijn en zoodoende spoedig met de eerste laag samensmelten (de vorsten Fugger, de graven Donnersmarck, later de geslachten Stumm, Krupp, enz.), en ten derde de grootgrondbezitters zonder meer, tot aan den kleinen landadel toe. De onderliggende klasse bestaat uit kleine boeren, kleine handwerkslieden en lagere beambten, en voorts uit het in de laatste tijden ontstane proletariaat, de industrie- en landarbeiders, waarvan de laatste op den ondersten trap staan van de maatschappelijke ladder. De overgangsklasse wordt gevormd door den z.g. „middenstand”: groote en middelmatige boeren, kleine industrieelen en handwerklieden die bezig zijn zich te ontwikkelen tot ondernemers, en van de beambten van den staat of groote ondernemingen dezulken die een hooge of tusschen-positie innemen: ten slotte nog die rijke bourgeois, die nog niet rijk genoeg geworden zijn, om bepaalde traditioneele bezwaren te overwinnen, die hun algeheele opname in de heerschende groep in den weg staan: de Joden. Zonder vergoeding betalen zij lasten naar boven en ontvangen hun deel van beneden; het lot beslist, wat op den duur overweegt en dit bepaalt weer, hoe het verder met de heele laag of het afzonderlijke individu zal afloopen: of zij volkomen opname zullen vinden in de hoogere kringen of totaal neerzinken in de lagere klasse. Een stijging is thans, wat de overgangsklassen in Duitschland betreft, b.v. te constateren bij de groote boeren en middelmatig groote in-

dustrieelen, een daling bij het meerendeel der handwerkslieden en beambten.

Hiermee zijn wij gekomen aan de cinetica der klassen. Het belang van iedere klasse brengt een aantal onderling geassocieerde krachten in beweging, die met een bepaalde snelheid naar een bepaald doel toedrijven. Dit doel is voor alle klassen hetzelfde: maatschappelijk aanzien, onderscheiding; het middel kan zijn b.v. beschaving, maar is veelal het verwerven van een zoo groot mogelijk aandeel in het nationaal inkomen, d.w.z. in de totaalopbrengst van den productieven arbeid van alle ingezetenen van den staat, of m.a.w. het middel is meestal de handhaving hier, de opheffing ginds van de economische uitbuiting van de eene laag der bevolking door de andere. Zoo ontstaat de *k l a s s e n s t r i j d*, die het voornaamste deel vormt van de stof, door de staatkundige geschiedenis te behandelen. Eénzijdig ware het, de gansche geschiedenis tot heden toe op te vallen als uitsluitend bestaande uit klassenstrijd: de strijdende groepen zijn niet altijd „klassen”, en bovendien mag men de invloeden van het gemeenschappelijk belang, dat zich uit als staatsbesef of besef van nationale eenheid, niet over het hoofd zien. Even éénzijdig is het echter, dit laatste zoozeer op den voorgrond te stellen als men dat tot nu toe in de geschiedschrijving gedaan heeft, vooral omdat die „gemeenschappelijke belangen” telkens weer door bepaalde groepen als voorwendsel gebruikt zijn, om hun eigen groepsbelangen te legitimeeren en door te zetten. Wel blijft het waar, dat de groepenstrijd het cinetische element, de eigenlijke bewegende kracht vormt in de politieke geschiedenis, in het bijzonder in de binnenlandsche, en dat de klassenstrijd, dat is de strijd tusschen die groepen, die direct of indirect het product zijn van de statenvormende macht, het rythme en de

groote lijnen der ontwikkeling op het gebied der geschiedenis in het algemeen bepaalt.

Deze klassenstrijd openbaart zich historisch als *p a r t i j s t r i j d*: een echte politieke partij toch is zonder uitzondering de georganiseerde vertegenwoordiging van een sociale klasse. Met deze partijen is het gesteld als met de klassen die zij vertegenwoordigen: als sociale groepen vormen deze correlate begrippen, de ééne is zonder de andere niet denkbaar, en zoo ontstaat ook met de partijen de partijstrijd. Verder strijden de leden der eene partij tegen die van de andere, evenals die der nog ongeorganiseerde klassen of groepen, in naam van de een of andere idee, die als bovenbouw steeds ontstaat, waar als onderbouw een groepsbelang aanwezig is. Partij, klasse, groep, het zijn steeds belangengemeenschappen. Wanneer een klasse door de sociale differentieering in meerdere lagen uiteenvalt met verschillende aparte belangen, splitst zich aanstonds ook de partij in een overeenkomstig aantal jonge partijen, die al naarmate de klassenbelangen van hun leden meer of minder uiteenloopen, bondgenooten of doodsvijanden zijn. En omgekeerd, waar een oude klas-sentegenstelling door de sociale differentieering wegvalt, smelten binnen kort ook de beide oude partijen samen tot één nieuwe. Een voorbeeld van het eerste is de afscheiding van de middenstands- en de antisemitische partijen in Duitschland van het Duitsche liberalisme, gevolg van het feit, dat de eerste twee partijen dalende, de laatste echter stijgende groepen vertegenwoordigen; voor het tweede geval is karakteristiek de tot stand koming van den „Bund der Landwirte” als politiek gevolg van de toenemende sociale en economische versmelting tusschen den kleinen landedelman uit het Oost-Elbische gebied en den West-Elbischen grooten boer: waar de eerste

daalt en de tweede stijgt, ontmoeten zij elkander halverwege.

Alle partijpolitiek heeft dus, op weinige onbeduidende uitzonderingen na, als openbaring van klassenstrijd maar één doel, n.l. de door een bepaalde partij vertegenwoordigde klasse een zoo groot mogelijk aandeel te verschaffen in het nationaal inkomen. Met andere woorden: de bevoorrechte klassen willen hun aandeel minstens op de oude hoogte houden en zoo mogelijk vermeerderen tot op een zoodanig maximum, dat al wat het economische middel voortbrengt boven het noodzakelijk levensonderhoud van den arbeider — een marge die ontzaglijk aangroeit bij hogere dichtheid van bevolking en sterkere verdeling van arbeid — in beslag genomen, en de uitgebuite klassen nog juist op het peil van arbeidsgeschiktheid gehandhaafd worden, precies zooals dat sinds het primitieve iemkerstadium altijd in alle volgende stadia van staatsontwikkeling geschied is. Daarentegen wil de groep der uitgebuite klassen de totale productie, in de maatschappij verkregen, zelf verteren, en dus haar schatting zoo mogelijk tot nul reduceeren. De overgangsklassen ten slotte streven er naar, hun schatting naar boven zoo veel mogelijk te verminderen, en hun inkomen van onderen, hun toevloeiend zonder tegenprestatie hunnerzijds, zoo veel mogelijk te vermeerderen. Zietdaar doeleinden en aard van den partijstrijd.

De hierin tot uiting komende klassenstrijd wordt door de heerschende klasse gevoerd met alle middelen, die den machthebber door de traditie in handen gegeven worden. Zij vaardigt de wetten uit, die voor haar doeleinden dienstig zijn (klassenwetgeving), en voert ze zoo uit, dat de scherpe snede altijd naar beneden, en de stompe rug naar boven gekeerd is (klassenjustitie). Zij handhaaft haar

machtspositie in den staat in het tweevoudig belang harer leden, n.l. door eerstens alle belangrijke betrekkingen, die invloed en voordeel opleveren, hun voor te behouden (hooge militaire, rechterlijke of bestuursambten), en ten tweede, door middel van deze hare creaturen, de politiek van den staat te leiden (klassenpolitiek: handelsoorlogen, koloniale- en protectionistische politiek, sociale- en kieswetten enz.). Zoolang de adel regeert, buit hij den staat uit als een riddergoed; en zoodra de bourgeoisie aan het roer komt, exploiteert deze hem als een fabriek. En de klassegodsdienst en helaas ook de klasse-wetenschap dekken alles met hun taboes, zoolang het gaat.

Zoo is de moderne constitutioneele staat, al is hij veel fijner gedifferentieerd en veel sterker geïntegreerd dan zijn voorgangers, toch in beginsel, zoowel naar den uitwendigen vorm als naar het innerlijk wezen, niets anders dan deze, n.l.: het ontplooide politieke middel, de woonstede van onderdrukking en uitbuiting. Alleen het gebied, waarop de strijd tusschen de klassen zich afspeelt, wijzigt zich langzamerhand, al naarmate de kapitalistische staat zijn volle rijpheid bereikt: de politieke strijd om de geschreven constitutie verandert meer en meer in den economischen strijd om de „ongeschreven” rechten staatsorde.

Zoolang in het recht van een staat nog politieke en economische voorrechten ten gunste van de heerschende klasse bestaan, die in onzen tijd niet meer thuis behooren, als standsvoorrechten, censuskiesrecht, beperking van het recht van vereeniging, verordeningen op dienstpersoneel en voorrechten in zake belasting, is de politieke strijd om de geschreven constitutie, die door duizenden jaren heen het staatsleven beheerscht, nog niet afgevoerd. Deze strijd wordt meestal met vreedzame midde-

len gevoerd, n.l. door verkiezingspropaganda en redevoeringen in de parlementen, maar soms in onrustiger tijden ook door straatdemonstraties, massastakingen en oproer.

Maar reeds lang voordat deze strijd geëindigd is, heeft de onderliggende klasse begrepen, dat de burcht, waarin de tegenstanders zich verschansen, niet of althans niet meer bestaat uit deze resten van feudale macht. Want deze resten zijn te klein om te kunnen verklaren, waarom ook in den modernen constitutioneelen staat de „verdeeling” principieel volkomen dezelfde gebleven is als vroeger. Inderdaad, de kapitalistische verdeeling onderscheidt zich niet essentieel van de feudale: evenzeer als vroeger leeft thans de groote massa nog in bittere armoede, of op zijn hoogst in een schamele behoefte, en gedrukt door harden, sloopenden, afstompenden arbeid; en juist als voorheen int een kleine minderheid, een nieuwe heerenklasse, ten deele bestaande uit nakomelingen van de oude bevoorrechte standen, ten deele echter ook uit sinds kort tot macht en rijkdom gekomen elementen, zonder eenige tegenprestatie te leveren de ontzaglijk aangegroeide schatting, om er in een verkwistend leven van te genieten. Het moeten *a n d e r e d a n p o l i t i e k e*, het moeten economische oorzaken zijn die dit bewerken. Volgens de eenstemmige opvatting van alle groote economische scholen is de oorzaak hiervan enkel daarin gelegen, dat het aanbod van vrije arbeiders (in den zin dien Karl Marx hieraan geeft, t.w.: in politiek opzicht vrij en daarnaast in economisch opzicht ontbloot van kapitaal) steeds de vraag overtreft. Dezen toestand heeft men de „kapitaalsbetrekking” genoemd: voortdurend „loopen twee arbeiders één ondernemer achterna, en doen elkander afbreuk in het loon”,

en zodoende kan de „meerwaarde” overblijven voor de kapitalistenklasse, terwijl de arbeider er nimmer toe kan komen, zelf kapitaal te vormen en ondernemer te worden. Wat is echter nu de oorzaak van dit constante te hooge aanbod van vrije arbeidskrachten?

De verklaring der burgerlijke theorie, dat het te hooge aanbod teweeggebracht wordt door de verwekking van een te groot aantal proletariërs kinderen, berust op een verkeerde logische gevolgtrekking en is met alle bekende feiten in strijd¹⁴⁰. De verklaring van de proletarische theorie, dat het kapitalistische productieproces zelf de „vrije arbeiders” steeds weer opnieuw door „vrijstelling” in voldoende aantal voortbrengt, berust eveneens op een logische denkfout en is ook met alle bekende feiten in strijd¹⁴¹. Alle feiten toonen, en het duldt ook logisch geen tegenspraak, dat het *m a s s a - a a n b o d v a n „v r i j e a r b e i d e r s”* veeleer voortkomt uit het groot-grondeigendom: de trek van het land naar de stad en de landverhuizing naar andere wereldeelen zijn de oorzaken van de kapitalistische verdeeling. Hier is een echte sociologische wet aantoonbaar, die door Theodor von der Goltz in 1874 voor het eerst is ontdekt en geformuleerd, n.l.: „De trek is recht evenredig met den omvang van het grootgrondbezit en omgekeerd evenredig met dien van het bezit in handen van kleine en middelmatige boeren”. De statistiek vormt met haar cijfers de hechte grondslag waar deze wet op steunt. Het grootgrondbezit, de eerste schepping van het kriegsrecht, is tevens nog deszelfs laatste rest: deze laatste burcht van het politieke middel is in den modernen constitutioneelen staat nog niet uit den weg geruimd. Zijn masker — naar den schijn is het geen rechtelijk privilege maar een on-

schuldig economisch eigendom — heeft het er voor bewaard, met de overige feudale instellingen afgeschaft te worden.

Tegen deze groote oorzaak van de gebrekkige verdeling — de eigendomsverhoudingen als ongeschreven staatsorde — heeft zich de strijd van de onderliggende klasse te richten. Hij richt zich daartegen dan ook voortaan meer en meer. Daarnaast wordt de klassenstrijd als directe loonstrijd gestreden tusschen proletariaat en exploitoren door middel van staking, vakvereniging en coöperatie aan den eenen, en vereeniging van werkgevers, zwarte lijsten en uitsluitingen aan den anderen kant. Zoo treedt de economische organisatie naast de politieke, de partij; eerst als gelijke, daarna leidend en beheerschend. Ten slotte is de partij het werktuig van vakvereniging of grootkapitaal. Tot zoover is de ontwikkeling van den staat in Groot Brittannië en de Vereenigde Staten tot nu toe voortschreden.

Deze klassenstrijd zou nu spoedig tot ontbinding der gemeenschap leiden, als tegenover deze centrifugale kracht niet de kracht van het nationale- of gemeenschapsbesef werkte. Deze kracht uit zich vooral in de werkzaamheid der a m b t e n a r e n.

De speciaal voor zijn vak opgeleide ambtenaar is een schepping van de stad met haar geldhuishouding en werd door den absoluten staat van haar overgenomen om het gemeenschappelijk belang door te zetten tegenover de particuliere belangen van feudale heeren. Een verdediger van dit gemeenschappelijk belang tegenover de belangen van afzonderlijke individuen of groepen is de ambtenaar tot heden toe gebleven.

Uit de staatskas bezoldigd, en een vaste jaarwedde genietend, is hij principieel onttrokken aan den economi-

schen belangenstrijd; met recht geldt het deelnemen aan handelsondernemingen dan ook als onvereenigbaar met de waardigheid van het ambt. Ware dit onttrokken zijn aan den belangenstrijd nu volkomen te verwerkelijken, en ware het niet zoo, dat ook de beste ambtenaar toch nog de opvattingen over staat en maatschappij meebracht, die gangbaar zijn in de klasse, waaruit hij is voortgekomen, dan zou het corps ambtenaren inderdaad die verzoenende en regelende rechtsmacht vormen, die den staat een nieuwe toekomst tegemoet kon voeren.

Maar helaas is het boven gestelde principe niet volkomen in praktijk te brengen, terwijl daarenboven de beambte geen abstract mensch zonder klassebesef is. Wat het laatste aangaat, de meest invloedrijke beambten komen bijna zonder uitzondering voort uit de heerschende klasse; de reeds uit de kinderkamer meegebrachte klasse-ideologieën worden later op de hooge scholen, in studenten- of officierscorps onuitwischaar in den geest gegraveerd; en deze mentaliteit gaat volgens bekende zielkundige wetten van de hooger geplaatste ambtenaars ook over op lagere kringen, wier leden wel uit de uitgebuite klassen afkomstig, maar zelf door het lot daar boven uit geheven zijn. Deze solidariteit met de heerschende klasse wordt nu nog versterkt door de praktijk. Immers, afgezien van het feit, dat in alle staten, waar de grondadel nog een grooten invloed heeft, het deelgenootschap aan een bepaalde soort van onderneming, n.l. het groot-landbouwbedrijf, in plaats van afkeuring te oogsten integendeel als een aanbeveling voor den ambtenaar geldt, daar hij aldus, zooals men pleegt te zeggen, „het bevelen geleerd heeft”, hebben ook zonder direct deelgenootschap van den ambtenaar toch dikwijls geweldige economische belangen invloed op hem, waardoor hij onbewust en tegen zijn wil

in den strijd der klassen betrokken wordt: toelagen bij het schrale salaris van den kant van vader of schoonvader, geërfd bezit en verwantschap met belanghebbenden van het „landed” of „moneyed interest”.

Waar dergelijke economische betrekkingen ontbreken, kan het zuiver staatsbelang de aangeboren klasse-mentaliteit gemakkelijker op den achtergrond dringen. Zoo treft men in den regel de degelijkste, onpartijdigste, meest neutrale beambtenstand aan in arme staten. Pruisen b.v. dankte in vroeger tijden dien onvergelykelijken beambtenstand, die het veilig tusschen alle klippen door stuurde, vooral aan zijn armoede: de abtenaar was daar meestal werkelijk geheel los van alle handels- of bedrijfsbelangen, middellijk zoowel als rechtstreeks. Zulk een ideaal ambtenaarscorps is echter in rijkere staten zeldzamer: daar wordt de enkeling steeds min of meer in den maalstroom van de plutocratie meegesleept en verliest hij iets van zijn objectiviteit, zijn onpartijdigheid. In het algemeen is het dus niet te ontkennen, dat de staatsambtenaren die klassenpolitiek voeren, die hun door de constellatie der krachten in den staat wordt voorgeschreven; en dikwijls zijn zij slechts vertegenwoordigers van de heerenklasse, waaruit zij voortgekomen zijn.

Toch vervult de beambtenstand ook tegenwoordig nog steeds eenigermate de taak, die hem is ten deel gevallen, n.l. het staatsbelang hoog te houden boven klassenbelangen. Hij matigt de heftigheid van den klassenstrijd, verzet zich tegen buitensporigheden, brengt veranderingen aan in den rechtstoestand, wanneer deze geëischt worden en de sociale ontwikkeling er rijp voor geworden is, voordat het nog tot openlijken strijd daarover komt. Het moge zijn dat men dit alles doet tegen wil en dank of althans zonder klaar besef van de beteekenis

er van, toch wordt door het ambtenarencorps het algemeen staatsbelang zoodanig gehandhaafd, dat het economische middel, dat den beambtenstand schiep, in zijn langzame overwinning op het politieke middel gesteund wordt.

Wat hier van den ambtenaar gezegd is, geldt in nog hooger graden van vorsten als Frederik II, die zich zelf als den „Eersten dienaar van den staat” beschouwde: hun belang, als permanent vruchtgebruiker van den permanenten staat, dwingt hen, de centripetale krachten te versterken en de centrifugale te verzwakken. In den tot rijpheid gekomen constitutioneelen staat is de monarch nog slechts in naar omstandigheden uiterst geringe mate privaatspersoon op economisch gebied, en bijna geheel „ambtenaar”. Waar nu in den feudalen en den absoluten staat, in welke stadia van staatsontwikkeling de vorstelijke macht althans nog voor de helft samenviel met particuliere economische belangen, reeds een natuurlijke solidariteit viel te constateeren tusschen vorst en volk, zooals wij meermalen in den loop van onze studie hebben opgemerkt, daar zal deze zegenrijke belangengemeenschap in den modernen staat nog veel sterker invloed op de sociale verhoudingen hebben.

Dit is de reden waarom onder de verschillende staatsvormen wellicht de monarchie de voorkeur verdient. In het algemeen is ook in den constitutioneelen staat de regeeringsvorm iets uiterlijks, van weinig belang: de klassenstrijd toch wordt in de republiek met dezelfde middelen gevoerd als in de monarchie en leidt in beide tot dezelfde resultaten. Toch is het waarschijnlijk, dat de curve der staatsontwikkeling hier, in de monarchie, bij overigens gelijke omstandigheden strakker verloopt, met minder kleine afwijkingen naar links en rechts, dan in de repu-

blik, omdat de vorst, minder afhankelijk van de stroomingen van den dag dan een voor korten tijd gekozen president, ook minder vrees behoeft te koesteren voor een tijdelijk verlies aan populariteit en zodoende zijn politiek op langere tijdperken kan instellen.

Ten slotte moeten wij nog melding maken van een bepaald onderdeel van het beambtencorps, welks invloed op de ontwikkeling van den staat niet mag worden onderschat, n.l. de wetenschappelijke staatsambtenaren aan de hooge scholen. Zooals het ambtenaarscorps in het algemeen is ook dit onderdeel een schepping van het economische middel; meer nog dan de andere ambtenaren echter bezitten de leeraren aan de hooge school die onafhankelijkheid van economische belangen, die wij hebben leeren kennen als de voorwaarde voor een idealen ambtenaarsloopbaan. Ja, uit het bewustzijn, kostbaarder schatten te bezitten, ontstaat een zekere verachting van rijkdom en weelde, zooals die bij geen andere ambtenaarsklasse te constateeren valt.

De zielkundige drijfveer, die tot het ontstaan van deze klasse geleid heeft, de behoefte aan het opsporen van een oorzakelijk verband tusschen de verschijnselen, is echter van ouderen datum dan de geldhuishouding, en werkte tot nu toe slechts als bondgenoot van den veroveringsstaat. Uit deze behoefte ontstond n.l., zooals wij zagen, op primitieven trap van ontwikkeling het bijgeloof, welks vrucht, het taboe, overal door ons aangetroffen werd als een sterk wapen in de hand van de heerenklasse. Intusschen is echter uit dezelfde behoefte de wetenschap ontstaan, die thans het bijgeloof aantast en met wortel en tak tracht uit te roeien, en aldus een weg baant voor de hoogere ontwikkeling van staat en maatschappij. Aan deze onschatbare

prestatie van de wetenschap hebben de hoogleeraren in ruime mate deel genomen.

Toch is de centripetale kracht, van al deze ambtenaars uitgaande, niet sterk genoeg om den klassenstrijd te bezweren. Steeds meer worden de elementen, die het algemeen belang voorstaan, in de eerste plaats de ambtenaren, in den strijd betrokken; zelfs de hoogleeraren hebben zich aan den plutocratischen geest van onzen tijd niet kunnen onttrekken. Dit proces wordt bevorderd door het verval van oude ideologieën, welker zinledigheid steeds duidelijker aan den dag komt. Zoo wordt het slagveld tusschen de beide fronten steeds leeger en staan welhaast, evenals in het oude Hellas, de twee volkeren binnen het kader van de eene natie, als doodsvijanden tegenover elkaar. De meer bezadigden treden radeloos ter zijde, niet in staat een keuze te doen tusschen de twee uitersten, kapitalistisch imperialisme en communistisch bolsjewisme, en fanatici en avonturiers maken zich meester van de leiding der partijen, om den haat en de verbittering nog aan te wakkeren.

Zoo staan wij tegenwoordig vlak vóór het uitbreken van den vreeselijksten burgeroorlog, dien men zich denken kan, welke, als hij werkelijk uitbreekt, ons heele werelddeel in de asch zal leggen en er één groote puinhoop van maken. Indien niet ter elfder ure nog een juist inzicht ons den rechten weg doet inslaan, moet de landstaat der Germaansch-Keltisch-Slavische volkeren, evenals de oude Zeestaat, te gronde gaan aan het oude euvel, dat hij sinds zijn ontstaan met zich meedraagt: het o n r e c h t. Europa, dat sinds twee millennia de heele wereld heeft uitgebuit en geplunderd, wordt bedreigd door het gevaar, juist door de gevolgen van dit politieke middel te gronde te gaan en tot woestenij te worden, zooals vóór dezen de

op geweld berustende beschaving in Noord-Afrika, Voor-Azië en Zuid-Europa. Burgeroorlog, binnen en buiten de staten — immers deze zijn cultureel en economisch ten nauwste verbonden — dat is ons onontkoombaar lot, als de loop der ontwikkeling geen keer neemt.

Moet deze ontwikkeling zoo doorgaan?

VI — DE RICHTING WAARIN DE STAAT ZICH ONTWIKKELT

Zooals een geoloog den loop van een rivier onderzoekt van haar bron af tot waar zij uitstroomt in de vlakke en in den nevel van den horizon verdwijnt, in onbekende, nog niet doorvorschte gebieden, zoo hebben wij gepoogd, de ontwikkeling van den staat in haar hoofdlijnen bloot te leggen vanaf het verst verleden tot op heden. Breed en machtig is de stroom der geschiedenis — alle geschiedenis is tot op heden geschiedenis van staten —, die zijn wateren langs ons voortstuwt en in de nevelen van een voor ons ondoorgrondelijke toekomst zich verliest. Mogen wij een gissing wagen aangaande zijn verderen loop? Is het mogelijk, op wetenschappelijke basis, een prognose te stellen aangaande de toekomstige ontwikkeling van den staat?

Ik geloof het wel. De tendentie — dat is volgens Marx „een wet, wier volkomen uitwerking tegengehouden, vertraagd of verzwakt wordt door tegenwerkende omstandigheden”¹⁴³ — die de ontwikkeling van den staat beheerscht, is onmiskenbaar deze, dat de staat naar zijn eigenlijk wezen meer en meer afsterft: eenmaal zal hij ophouden, het „ontplooid politieke middel” te zijn, en „vrijburgerschap” worden. Dit wil zeggen, dat zijn uiterlijke vorm in hoofdtrekken gelijk zal blijven aan die, welke door den constitutioneelen staat is geschapen, n.l. een bestuur door een ambtenaarscorps; maar dat de inhoud daarvan, het staatsleven, zooals dat tot nu toe geleefd is, n.l. de economische uitbuiting van de eene klasse door de andere, verdwenen zal zijn. Het ideaal, waartoe de huidige bureaucratie moeizaam tracht te naderen, het onpartijdig handhaven van het algemeen belang, zal in den toekomst-

staat, waar volgens het bovenstaande geen klassen noch klasse-belangen meer te verwachten zijn, werkelijkheid worden.

Bibliotheken heeft men volgeschreven over de juiste onderscheiding tusschen de begrippen staat en maatschappij. Het vraagstuk is op ons standpunt gemakkelijk op te lossen: in het begrip „staat” vat men samen alle betrekkingen tusschen menschen, die gevolg zijn van het politieke, in het begrip „maatschappij” alle dezulke, die gevolg zijn van het economische middel. Welnu: tot nu toe zijn staat en maatschappij steeds onontwarbaar ineengestrengeld geweest; bij de „vrijburgerschap” zal er geen „staat” meer zijn maar enkel nog „maatschappij”. De „staat” der toekomst zal dus de door zelfbestuur geregelde „maatschappij” zijn.

In deze prognose zijn alle formules, waarin de beroemdste wijsgeeren op historisch gebied den zin der geschiedenis hebben trachten uit te drukken, vereenigd; zij omvat Saint Simons „voortgang van krijsbedrijf tot vreedzamen arbeid” naast Hegels „ontwikkeling van onvrijheid tot vrijheid”, Herders „ontplooiing der menschelijkheid” naast Schleiermachers „doordringing van de natuur door de rede”. Het blijde optimisme der klassici en humanisten, dat uit deze uitspraken blijkt, heeft onze tijd echter verloren; thans worden de geesten beheerscht door een sociologisch pessimisme. En zoo kan de hier gestelde prognose zoo goed als nergens op instemming rekenen.

Alleen het kleine groepje sociaal-liberalen of liberale socialisten gelooft tot heden toe aan de komst van een maatschappij zonder klassenregering en klassenuitbui-

ting, waarin naast de politieke ook de economische bewegingsvrijheid van den enkeling, natuurlijk voorzoover dit door het economische middel zelf toegelaten wordt, gewaarborgd zal zijn. Dit was het credo van het oude sociale liberalisme vóór de Manchester school, zooals het door Quesnay en vooral door Adam Smith verkondigd werd; en het is in den modernen tijd overgenomen door een Henry George, Eugen Dühring en Theodor Hertzka. Overigens echter telt onze prognose weinig of geen aanhangers: niet alleen, dat zij dengenen die profijt trekken van hun positie als heerschende klasse uit kracht van den klassegeest die hen beheerscht ongeloofwaardig moet schijnen, ook zij die tot de onderliggende klasse behooren, beschouwen haar met het grootste scepticisme. Want al voorspelt de proletarische theorie in beginsel denzelfden eindtoestand dien wij verwachten, een klassenlooze, van alle uitbuiting verlost maatschappij, toch acht zij dezen toestand niet bereikbaar door evolutie, maar enkel door revolutie, terwijl zij zich deze nieuwe maatschappij in een van het historisch geworden totaal afwijkenden vorm voorstelt, n.l. als collectivisme, dus als marktlooze regeling van het economisch leven. Evenmin wordt zij aanvaard door de anarchistische theorie, die vorm en inhoud van den staat onscheidbaar acht: geen „regering” zonder uitbuiting! Daarom wil zij den staat naar inhoud en vorm beide verbrijzelen en een toestand van anarchie scheppen, zelfs al zouden daardoor alle voordeelen van de organisatie van ons economisch leven met zijn ver doorgevoerde verdeling van arbeid moeten worden opgeofferd. Ja, zelfs de groote denker, die het eerst den grondslag gelegd heeft van de hier gegeven staatsbeschouwing, Ludwig Gumplowicz, is sociologisch pessimist, en wel op grond van dezelfde zienswijze als de door hem zoo heftig be-

streden anarchisten: ook hij acht vorm en inhoud, regering en uitbuiting van de ééne klasse door de andere, nimmer te scheiden. Daar hij evenwel — te recht — een samenleving van een groot aantal menschen onbestaanbaar acht zonder een met dwingende macht bekleede regering, noemt hij den klassenstaat een „immanente”, en niet slechts een historische categorie.

Toch zijn er goede gronden waarop de genoemde prognose steunt, en wel de tendentie van de ontwikkeling van den staat en die van de economische ontwikkeling, bewijsgronden dus ontleend aan twee gebieden van wetenschap: de wijsbegeerte der geschiedenis en de economie. Beide ontwikkelingslijnen wijzen naar één punt.

De tendentie van de ontwikkeling van den staat bleek ons een steeds voortgaande terugdringing van het politieke middel door het economische. Aanvankelijk is, zooals wij gezien hebben, het recht van het economische middel, d.i. het recht van gelijkheid en vrede, beperkt tot den onbeduidenden kring van bloedverwanten dien men horde noemt, een maatschappelijke toestand dien wij reeds aantreffen vóór het optreden van den mensch in de geschiedenis der aarde¹⁴⁴; rondom dit vredeseiland woedde dan de oceaan van het politieke middel en het kriegsrecht. Maar de kringen, waaruit het recht des vredes zijn wederpartij terugdringt, hetgeen overal gepaard gaat met het voorwaarts dringen van het economische middel, zagen wij telkens wijder worden. Het gebied waarbinnen het recht des vredes geldt, zet zich n.l. steeds meer uit; eerst worden de marktplaatsen beschermd, daarop de wegen die naar de markt leiden, vervolgens de op deze wegen reizende kooplieden. Wij hebben verder gezien, hoe het recht der kooplieden

wordt tot stadsrecht. De nijverheidsstad, het ontplooid economische middel, ondermijnt dan door haar waren- en geldhuishouding den feudalen staat, het ontplooid politieke middel. En de stedelijke burgerij vernietigt ten slotte in een openlijken strijd de politieke resten van den feudalen staat en herwint aldus voor de geheele bevolking van den staat de vrijheid en het recht der gelijkheid. Stadsrecht wordt dus staatsrecht en ten slotte volkenrecht.

Nu bespeuren wij nergens een kracht, die deze tot nu toe onafgebroken werkende tendentie thans nog belemmend in den weg zou kunnen treden; integendeel: de factoren die tot op heden remmend op het boven beschreven proces gewerkt hebben, verliczen blijkbaar voortdurend meer van hun kracht. Internationaal krijgen de door het ruilverkeer tusschen de volkeren geschapen betrekkingen meer en meer het overwicht op de gewelddadig-politieke; door dezelfde oorzaak krijgt intranationaal het mobiele kapitaal, het product van het recht des vredes, steeds meer beteekenis tegenover het grondbezit, vrucht van het oorlogsrecht! Tegelijkertijd wordt de invloed van het bijgeloof voortdurend geringer. Zoo moet men dan wel tot de gevolgtrekking komen, dat deze tendentie zal blijven doorwerken, tot dat de maatschappij geheel gezuiverd zal zijn van het politieke middel en de daaruit voortgekomen instellingen, dus tot aan de volkomen overwinning van het economische middel. De laatst overgeblevene van deze instellingen, het grootgrondeigendom, zal dus ten slotte ook vallen.

Wat de tendentie van de economische ontwikkeling betreft, ook deze loopt zonder twijfel uit op uitstooting van het grootgrondbezit. De waarheid dezer bewering heb ik zelf in eenige werken, waarnaar ik hier

verwijs, bewezen; de plaatsruimte staat mij niet toe, het bewijs hier op te nemen ¹⁴⁵. Het grootgrondbezit bloedt zeker zonder eenige kans op redding dood tengevolge van het feit, dat men, gedwongen door de ontwikkeling en de kracht der steden, de boeren in rechte vrij moest laten. Deze vrijheid van beweging leidde tot een vlucht van het platteland, die als emigratie de concurrentie van overzeesche landen en daardoor weer den val van de prijzen der landbouwproducten ten gevolge had, en als trek naar de stad noodzakelijk en voortdurend stijgende loonen in den landbouw. Zoo wordt de rente, die de grond opbrengt, van twee kanten tegelijk aangevreten, en daar ook hier voorzoover wij zien kunnen, geen kracht bestaat, die dit proces zou kunnen afwenden, moet zij langzamerhand tot nul dalen ¹⁴⁶.

Aldus gaat het grootgrondbezit teniet*. De wijsbegeerte der geschiedenis, die de tendentie van de staatsontwikkeling bestudeerde, en de conomie die dit deed met de tendentie van de economische ontwikkeling, komen blijkbaar tot hetzelfde resultaat: het economische middel zegeviert over het heele front, het politieke middel verdwijnt langzamerhand uit het maatschappelijk leven, ook wat betreft den oudsten maar tevens taaisten vorm, waarin het zich geopenbaard heeft. Met het grootgrondeigendom vervalte echter ook het kapitalisme. Zoodra toch het eerste heeft opgehouden te be-

* Bij het nalezen van de proeven voor de nieuwe uitgave van 1929 constateer ik, dat deze voorspelling, in 1896 voor het eerst gedrukt, thans zoo goed als volkomen is vervuld. Het Russische grootgrondbezit is geheel verdwenen, in Roemenië, Polen, Zuid-Slavië en Tschechoslowakijë is er geweldig de schaar in gezet, in Duitschland trad de crisis in, die ditmaal niet meer door het verarmde Pruisen bezworen kon worden, zelfs al had het dit gewild.

staan, verdwijnt ook het te groote aanbod van vrije arbeiders, „twee ondernemers loopen één arbeider achterna en bieden tegen elkaar op”, er blijft geen „meerwaarde” over voor de kapitalistenklasse, de arbeider kan zelf kapitaal vormen en zelf — in den vorm van een coöperatie — ondernemer worden. In deze maatschappij, waarin het politieke middel in zijn laatst overgebleven instelling vernietigd is, heerscht dus enkel nog het economische middel. Naar den inhoud, materieel gesproken, is zij niets anders dan de „zuivere huishouding” ¹⁴⁷, d.w.z. de organisatie gegrond op de ruiling van gelijkwaardige goederen tegen elkander of tegen arbeidsprestaties; formeel, dus naar haar uitwendig voorkomen, is zij de „vrij burgerschap”.

Deze theoretische deductie wordt nu bevestigd door de ervaring: waar ooit in de geschiedenis eenige maatschappij bestaan heeft, waarin geen sprake was van grootgrondbezitters, die een steeds stijgende rente maakten van hun land, heeft ook de „zuivere huishouding” bestaan, en naderde de vorm van den staat tot de „vrijburgerschap”.

Zulk een maatschappij heeft in Duitschland bestaan gedurende bijna vierhonderd jaren ¹⁴⁸, n.l. van ongeveer 1000 n.Chr., toen het oorspronkelijke grootgrondbezit den in maatschappelijk opzicht onschadelijken vorm van het grootlandbouwbedrijf aannam, tot circa 1400, toen het tengevolge van roofoorlogen, dus door het politieke middel, in de Slavische landstreken nieuw opgekomen grootgrondbezit voor den Duitschen boer het land waar hij zich als kolonist had kunnen vestigen, afsloot ¹⁴⁹. Zulk een maatschappij vormde — en dit is tot heden toe nog bijna onveranderd — de Mormonenstaat Utah, waar een verstandige wet op het grondbezit slechts kleine en mid-

delmatige boeren duldde ¹⁵⁰. Zulk een maatschappij bestond in het graafschap en de stad Vineland ¹⁵¹ in Jowa U.S.A., zolang als elk kolonist land kon krijgen zonder periodieken opslag van pacht. En zulk een maatschappij is vooral Nieuw-Zeeland, welks regeering met alle kracht het klein- en middelmatig grondbezit bevordert, terwijl zij het grootgrondbezit, dat trouwens zoo goed als niet rendabel is wegens gebrek aan vrije arbeiders, met alle mogelijke middelen beperkt en afbreuk doet ¹⁵².

In al deze gemeenschappen treft men een verbazingwekkenden welstand aan, welks gelijkmatige verdeling echter wel het meest opzienbarend is. Wij spreken hier van welstand, niet van rijkdom; want **w e l s t a n d i s h e t b e s c h i k k e n o v e r g e b r u i k s g o e d e r e n , r i j k d o m e c h t e r h e t b e s c h i k k e n o v e r m e n s c h e n .** Verder versta men wel, dat hier geen sprake is van een gelijkheid door gewelddadig ingrijpen, maar van een organischen groei. Hier toch zijn de productiemiddelen nergens „kapitaal”; zij leveren geen meerwaarde op, daar er immers geen „vrije” arbeiders zijn en geen „kapitaalsverhouding” *. En de politieke vorm die deze gemeenschappen aannemen is overal zeer verwant aan de vrijburgerschap, althans voorzover de pressie van de nog volgens het oorlogsrecht geörganiseerde omgeving dit toelaat; in elk geval begint die vorm daarop hoe langer hoe meer te gelijken. De „staat” vervalt dus of komt, waar het nieuw bewoond land betreft zooals Utah of Nieuw-Zeeland, slechts in kiem tot ont-

* Dit zegt niemand minder dan Karl Marx zelf, en wel in het laatste (25e) hoofdstuk van het eerste deel van zijn „Kapitaal”; de zorgvuldige studie daarvan kan niet dringend genoeg aanbevolen worden aan alle Marxisten, maar in het bijzonder aan de leiders der Russische Sowjets.

wikkeling; en de vrijwillige onderwerping aan zelf gemaakte wetten wordt onder deze uiterlijk vrije menschen, die ter nauwernood eenigen klassenstrijd kennen, steeds meer een vanzelfsprekende en vaste regel.

Wat het Duitse rijk betreft, de zegenrijke ontwikkeling die in dezen trant plaats had bij de politieke opkomst der stedenbonden en het verval van den feudalen staat kon slechts onderbroken worden, en de economische bloei van de toen bestaande gemeenschap geknakt, door de stichting van nieuwe primitieve staten aan de oostgrens. Als men nu aan een doelbewuste leiding in de geschiedenis gelooft, kan men zeggen: de menschheid moest nog een nieuwe school van lijden doorloopen, vóórdat zij verlost kon worden.

De middeleeuwen hadden het stelsel van den vrijen arbeid ontdekt, maar nog niet tot zijn volle vermogen ontwikkeld. De nieuwe vorm van slavernij in het kapitalisme moest eerst nog het veel en veel doelmatiger stelsel van den arbeid in samenwerking, de arbeidsverdeling in de fabriek dus, ontdekken en tot ontwikkeling brengen, om den mensch meester te doen worden over de natuurkrachten en tot koning van deze planeet te kronen. Nu pas kan men den slavenarbeid missen. De kapitalistische slavernij is dus noodzakelijk geweest evengoed als de antieke. De cultuur van de eeuw van Perikles in Athene was slechts mogelijk is een maatschappij, waar nevens iederen vrijen burger vijf menschelijke slaven stonden; zoo althans zegt men dat de verhouding was. Wij echter hebben naast elken burger van onze maatschappij zonder uitzondering reeds een veelvoud van slaven geplaatst — wel te verstaan: slaven van staal, die niet lijden onder het werk —, en zijn daardoor thans, maar ook thans eerst, rijp geworden voor een cultuur, die zoo ver verheven zal

zijn boven die van de periode van Perikles, als onze rijken het kleine politiek onbeduidende Attika overtreffen in bevolking, macht en rijkdom. Athene moest te gronde gaan — ten gevolge van de slavenhuishouding, dus van het politieke middel: er stond maar één weg naar de toekomst open, n.l. de weg naar den volkerendood. Onze weg echter leidt ten leven!

Dit is de lijdens- en verlossingsweg der menschheid, haar Golgotha en haar opstanding tot het eeuwige leven: van oorlog tot vrede, van de verdeeldheid tusschen elkaar vijandig gezinde horden tot de eenheid van een in vrede levende menschheid, van dierlijke instincten tot humaniteit, van roofstaat tot vrijburgerschap.

AANTËEKENINGEN

1. Wilh. Wundt „Elemente der Völkerpsychologie“, Leipzig 1912, p. 301.
2. Rodbertus-Jagetzow „Beleuchtung der sozialen Frage“ 2 Aufl. Berlin 1890. p. 124: „De geschiedenis toont ons geen enkel volk, waar niet de eerste sporen van landbouw en verdeling van arbeid samenvallen met sporen van economische uitbuiting, waar niet de eene partij den last van den arbeid draagt en de andere de vruchten er van plukt, waar met andere woorden de verdeling van arbeid anders tot stand komt dan in den vorm van een onderwerping van de eene groep door de andere“.
3. Grosse „Formen der Familie“. Freiburg u. Leipzig 1896. p. 39.
4. Ratzel „Völkerkunde“ 2 Aufl. Leipzig u. Wien 1894/5. II, p. 372.
5. „Die soziale Verfassung des Inkareichs“. Stuttgart 1896. p. 51.
6. „Siedlung und Agrarwesen der Westgermanen usw.“ Berlin 1895. I, p. 273.
7. l.c. I, p. 138.
8. Ratzel, l.c. I, p. 702.
9. „ „ II, „ 555.
10. „ „ II, „ 555.
11. B.v. bij de Ovambo's, waar zij zich voor een deel „in de positie van slaven schijnen te bevinden“, volgens Ratzel, l.c. II, p. 214; dergelijke toestanden bestonden in het oude Ierland (Fuidhirs) volgens Laveleye.
12. Ratzel, l.c. I, p. 648.
13. „ „ II, „ 99.
14. Lippert „Kulturgeschichte der Menschheit.“ Stuttgart 1886, II, p. 302.
15. Lippert, l.c. II, p. 522.
16. „Röm. Geschichte“ 6 Aufl. Berlin 1874. I, p. 17.
17. Ratzel, l.c. II, p. 518.
18. „ „ I, „ 425.
19. „ „ II, „ 545.
20. „ „ II, „ 390/I.
21. „ „ II, „ 390/I.
22. Lippert, l.c. I, p. 471.
23. Kulischer „Zur Entwicklungsgeschichte des Kapitalzinses“. Jahrb. f. Nat. Oek. und Stat. III. Folge, 18 Bd. Jena 1899. p. 318.
24. Ratzel, l.c. I, p. 123.
25. „ „ I, „ 591.
26. „ „ II, „ 370.
27. „ „ II, „ 390/I.

28. Ratzel, l.c. II, „ 388/9.
 29. „ „ II, „ 103/04.
 30. Thurnwald „Staat und Wirtschaft im alten Aegypten“. Zeitschr. f. Soz. Wissenschaft Bd. 4 (1901), p. 700/01
 31. Ratzel, l.c. II, p. 404/05.
 32. „ „ II, „ 165.
 33. „ „ II, „ 485.
 34. „ „ II, „ 480.
 35. „ „ II, „ 165.
 36. Buhl, „Soziale Verhältnisse der Israëlitien“, p. 13.
 37. Ratzel, l.c. II, p. 455.
 38. „ „ I, „ 628.
 39. „ „ I, „ 625.
 40. Cieza de Leon „Seg. parte de la crónica del Peru“, p. 75, geciteerd naar Cunow „Inkareich“, Stuttg. 1896, p. 62, Anm. 1.
 41. Cunow, l.c., p. 61.
 42. Ratzel, l.c. II, p. 346.
 43. „ „ II, „ 36/7.
 44. „ „ II, „ 221.
 45. „ „ II, „ 177: „Bij de Wahuma's nemen de vrouwen een hoogere plaats in dan bij de negers en worden zij zorgvuldig door haar mannen bewaakt. Dat belemmert de vermenging der rassen. De groote massa der Waganda's zou tot op heden niet de echte negerstam met „donker-chocoladekleurige huid en kort wollig haar“ gebleven zijn, indien niet de beide volkeren, ondanks de betrekkingen, die tusschen hun hoogere klassen aangeknoopt worden, een sterke tegenstelling vormden als landbouwers en herders, overheerschten en heerschers, verachten en met eerbied bejegenden. Deze afzondering is een typisch verschijnsel, dat men steeds gemakkelijk herkent“.
 46. Ratzel, l.c. II, p. 178.
 47. „ „ II, „ 198.
 48. „ „ II, „ 486.
 49. „ „ II, „ 453.
 50. Kopp „Greich. Staatsaltertümer“ 2 Aufl. Berlin 1893, p. 23.
 51. Uhland „Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder“, I (1844), p. 339, geciteerd naar Sombart „Der moderne Kapitalismus“, Leipzig 1902, I, p. 384/5.
 52. Inama-Sternegg „Deutsche Wirtsch.-Gesch.“ I, Leipzig 1879, p. 59.
 53. Westermarck „History of human marriage“, London 1891, p. 368.
 54. Vgl. Ratzel, l.c. I, p. 81.
 55. Ratzel, l.c. I, p. 156.
 56. „ „ I, „ 259/60.
 57. „ „ II, „ 434.
 58. Kulischer, l.c., p. 317. Andere voorbeelden volgen.
 59. Westermarck, l. c., p. 400. Ook hier vindt men een aantal voorbeelden uit de ethnografie aangehaald.
 60. Westermarck, l.c., p. 546.
 61. Vgl. Ratzel, l.c. I, p. 318, 540.
 62. Ratzel, l.c., p. 106.
 63. „ „ „ 335.
 64. „ „ „ 346.
 65. „ „ „ 347.
 66. Bücher „Entstehung der Volkswirtschaft“, 2 Aufl. Tübingen 1898, p. 301.
 67. Vgl. Ratzel, l.c. I, p. 271, waar het van de Oceaniërs heet: „Het verkeer tusschen de stammen onderling is opgedragen aan onschendbare herauten, bij voorkeur oude vrouwen. Deze zijn ook de bemiddelaars bij den ruilhandel“. Vgl. ook p. 317 wat betreft de Australiërs.
 68. Westermarck „Origin and Evolution of Moral Ideas“.
 69. Ratzel, l.c. I, 81.
 70. „ „ I, „ 478/9.
 71. A. Vierkandt „Die Wirtschaftl. Verhältnisse der Naturvölker“ (Zeitschr. f. Sozialwissensch., II, p. 177/8).
 72. Kulischer, l.c., p. 320/1.
 73. Lippert, l.c. I, p. 266 ss.
 74. Vgl. Westermarck „History of human marriage“.
 75. Ratzel, l.c. II, p. 27.
 76. Herodotus IV, 23, geciteerd naar Lippert, l.c. I, p. 459.
 77. Lippert, l.c. II, p. 170.
 78. Mommsen „Röm. Gesch.“ I, p. 139.
 79. Juist zulke toestanden heerschen in Insulinde, waar de Maleiers de rol der Vikings spelen. Zie Ratzel, l.c. I, p. 409: „In den vorm van verovering en vestiging overzee speelt de kolonisatie . . . een groote rol, herinnerende aan de zwerftochten der Grieken in de oudste tijden hunner geschiedenis . . . In elke kuststreek vindt men vreemde elementen, die ongenood en veelal tot nadeel van de oude bevolking binnendrongen . . . De vorsten van Ternate verleenden het recht tot verovering aan adellijke huizen, waarvan de hoofden dan half-souvereine stadhouders werden op Boeroe, Ceram enz.“
 80. Mommsen, l.c. I, p. 132.
 81. „ „ I, „ 134.
 82. Ratzel, l.c. I, p. 160.
 83. „ „ II, „ 558.
 84. Buhl, l.c., p. 48.
 85. „ „ „ 78/9.
 86. Mommsen, l.c. II, p. 406.
 87. Ratzel, l.c. II, p. 191. Vgl. ook p. 207/8.
 88. „ „ I, „ 363.
 89. Mommsen, l.c. p. 46.
 90. Beide uitspraken geciteerd naar Kulischer, l.c. p. 319. De eerste is van Büchschütz „Besitz und Erwerb im griech. Altertum“; de tweede van Goldschmidt „Gesch. des Handelsrechts“.

91. Ratzel, l.c. I, p. 263.
92. „Grossgrundeigentum und soziale Frage“ 2 Buch, I Kap. Berlin 1898.
93. Ratzel, l.c. II, p. 388/9: „Juist het nomadendom kenmerkt zich door de gemakkelijkheid, waarmee uit het patriarchale bestuur een despotisme van de meest verstrekkende macht ontstaat“.
94. Ratzel, l.c. I, p. 408.
95. Cunow, l.c., p. 66/7. Dergelijke toestanden bij de Oceaniërs, b.v. dikwijls in Radak: zie Ratzel, l.c. I, p. 267.
96. Schneider „Kultur u. Denken der alten Aegypter“, Leipzig 1907, p. 22.
97. Ratzel, l.c. II, p. 66.
98. „ „ II, „ 118.
99. „ „ II, „ 167.
100. „ „ II, „ 218.
101. „ „ I, „ 125.
102. „ „ I, „ 124.
103. „ „ I, „ 118.
104. „ „ I, „ 125.
105. „ „ I, „ 346.
106. „ „ II, „ 245.
107. „ „ I, „ 267/8.
108. Mommsen, l.c., Bd. III, p. 234/5.
109. Ratzel, l.c. II, p. 167.
110. „ „ II, „ 229.
111. „ „ I, „ 128.
112. Weber „Weltgeschichte“, Bd. III, p. 163.
113. Ed. Meyer „Gesch. d. Altertums“ I, p. 196, 197, 237, 239. Vgl. Thurnwald, l.c. p. 702/3, en 712; en Schneider, l.c., p. 38.
114. Ed. Meyer, l.c. I, p. 239. Vgl. Inama Sternegg, l.c. I, p. 140/1.
115. Ratzel, l.c. II, p. 599.
116. „ „ II, „ 362.
117. „ „ II, „ 344.
118. Meitzen, l.c. II, p. 633.
119. Inama-Sternegg, l.c. I, p. 140/1.
120. Mommsen, l.c. V, p. 84.
121. Vgl. de uitvoerige beschrijving in mijn „Grossgrundeigentum u. soz. Frage“, Buch II, Kap. 3.
122. Mommsen, l.c. III, p. 234/5.
123. Thurnwald, l.c., p. 771.
124. Meitzen, l.c. I, p. 362 s.
125. Inama-Sternegg, l.c. I, p. 373, 386.
126. Vgl. mijn „Grossgrundeigentum“, p. 272.
127. Thurnwald, l. c. I, p. 706.
128. Ratzel, l.c. II, p. 503.
129. „ „ II, „ 518.
130. Meitzen, l.c. I, p. 579: „Bij de uitvaardiging der lex salica

- is de oude geslachtsadel reeds omlaaggedrukt tot de positie van gewone vrijen, of wel vernietigd. De beambten echter hebben reeds een driemaal zoo groot weergeld als de gewone vrijen (600 solidi; als zij „puer regis“ zijn 300)“.
131. Thurnwald, l.c., p. 712.
 132. Inama-Sternegg, l.c. II, p. 61.
 133. Thurnwald, l.c., p. 705.
 134. Mommsen, l.c. V, p. 153: „Deels door kooplieden, die zich bij het leger aansloten, deels, ja vooral door de veteranen, die ook na afgedankt te zijn, in de kwartieren waar zij gewend waren, bleven wonen, kregen de grootere legerkampen van het Romeinsche Rijnleger een grooten aanwas die langzamerhand tot een heele barakkenstad (cabanae) werd, welke van de eigenlijke militaire legerplaats gescheiden was; bij alle legioenskampen en vooral bij de hoofdkwartieren zijn mettertijd uit deze aangroeiels eigenlijke steden ontstaan. Dit geschiedde in alle landen waar Romeinsche legers gekampeerd waren, maar voornamelijk in Germanië“.
 135. Eisenhart „Gesch. d. Nat. Oek.“, p. 9.
 136. Thurnwald, l.c., p. 773.
 137. „ „ „ 699.
 138. „ „ „ 709.
 139. „ „ „ 711.
 140. Vgl. mijn „Bevölkerungsgesetz des T. R. Malthus. Darstellung und Kritik“. Berlin-Bern 1901.
 141. Vgl. mijn „Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre. Darstellung und Kritik“. Berlin 1903.
 142. Vgl. hierbij mijn „Grossgrundeigentum usw.“, IIBuch, 3 Kap.
 143. „Kapital“ III, I, p. 215.
 144. Vgl. het voortreffelijke werk van Peter Kropotkin „Wederkeerig Dienstbetoon“. Een studie. 2 dln.
 145. „Die Siedlungsgenossenschaft usw.“ Berlin 1896. „Grossgrundeig. u. soz. Frage“. Berlin 1898.
 146. Vgl. mijn „Grundgesetz der Marxschen Gesellschaftslehre“ IV. Teil; vooral „Die Tendenz der kapitalistischen Entwicklung“ in het 12 Kapitel, p. 128 ss.
 147. Vgl. mijn „Grossgrundeigentum u. soz. Frage“, Buch I, Kap. 2, Abschn. 3 „Physiologie des sozialen Körpers“, p. 57 ss.
 148. Zie mijn „Grossgrundeigentum“ Buch II, Kap. 2, Abschn. 3, p. 322 ss.
 149. „Grossgrundeigentum“, Buch II, Kap. 3, Abschn. 4, vooral p. 423 ss.
 150. Vgl. mijn artikel „Die Utopie als Tatsache“. Zeitschr. f. Soz. Wissensch. II (1899), p. 190 ss. Herdrukt in mijn bundel redevoeringen en artikelen „Wege zur Gemeinschaft“, Jena 1924.
 151. Zie „Siedlungsgenossenschaft“, p. 477 ss.
 152. Vgl. André Siegfried „La démocratie en Nouvelle-Zélande“. Paris 1904.

NASCHRIFT VAN DEN VERTALER

Bij deze „geautoriseerde vertaling” is de vertaler verplicht, rekenschap af te leggen van eenige afwijkingen van den Duitschen „kleinen Staat”.

Waar de schrijver blijkens de voorrede zijn motieven had voor het ongewijzigd laten van het boek sinds 1909, staat de vertaler hiertegenover eenigszins anders. Een groot deel van het Nederlandsch lezend publiek kan zonder bezwaar de Duitse uitgave ter hand nemen. Zal dus een Nederlandsche uitgave aan zijn doel beantwoorden, dan moet zooveel mogelijk naar overzichtelijkheid en duidelijkheid gestreefd worden. Ik heb dit trachten te doen door daar, waar de groote uitgave van „Der Staat” duidelijker scheen, de woordenkeus dier groote uitgave over te nemen, mits de korthed daaronder niet leed. Ook enkele spatieeringen zijn door mij aangebracht.

Behalve deze kleine wijzigingen is, eveneens in aansluiting aan de groote editie, en om dezelfde redenen, de dispositie van de stof in Hoofdstuk V gewijzigd, en deze stof hier en daar aangevuld. Een en ander blijkt vooral in Hoofdstuk V, deel b. Deze wijzigingen zijn echter voorgelegd aan den schrijver en konden diens goedkeuring wegdragen.

Moge het uitgebreide feitenmateriaal, door Oppenheimer hier bijeengebracht, ook in ons land velen met mij een helderder blik geven op de ontwikkelingsgeschiedenis van den Staat.

Januari 1932.

De Vertaler.

In de Serie

DE SAMENLEVING

verscheen reeds:

No. 1. B. DE LIGT

Een Wereldomvattend Vraagstuk

(Gandhi en de Oorlog) Ing. f 1.25, Geb. f 1.90
120 blz.

No. 2. OTTO LEHMANN-RUSSBÜLDT

De bloedige Internationale der Bewapeningsindustrie

128 blz. Ing. f 1.25 Geb. f 1.90

No. 3. PROF. LEONHARD RAGAZ

Van Christus tot Marx Van Marx tot Christus

208 blz. Ing. f 2.50, Geb. f 3.25

No. 4 Dr. CLARA MEYER-WICHMANN

Misdaad, Straf en Maatschappij

208 blz. Ing. f 2,—, Geb. f 2.75

No. 5 PROF. FRANZ OPPENHEIMER

De Staat

210 blz. Ing. f 2.50, Geb. f 3.25

Verkrijgbaar in iederen Boekhandel.